

AZERBAJYAN TÜRKLERİNİN ÖZGÜRLÜK MÜCADELESİNDE ŞİİRİN ROLÜ

Prof. Dr. Memmed İSMAYIL*

Öz

Makalede Kuzey ve Güney Azerbaycan şiirinde özgürlük konusu, özellikle fikir, içerik, üslup vb. yönleri açısından ele alınmıştır. Devleti, ordusu, topu tüfeği olmayan memleketlerde bunların hepsini şairlerin şiirleri karşılar. Tüm sansür baskılarına rağmen 20. yüzyılın başlarında edebiyata gelmiş sanatkarların, özellikle 60'lar edebi kuşağının eserlerinde özgürlük konusu önemli bir yer tutmaktadır. Bu konuların gündeme getirilmesinin izleri, Kuzey Azerbaycan'da Mirza Elekper Sabir, Mehemed Hadi, Süleyman Rüstem, Bahtiyar Vahabzade, Halil Rıza Ulutürk, İsa İsmayilzade; Güney Azerbaycan'da ise Mehemed Hüseyin Şehriyar, Sehend, Söhrab Tahir, Muhtar Giyasi gibi şairlerin eserlerinde görülür. Azerbaycan şiirinde, dönemin yasak ve takiplerine rağmen Sovyet rejiminin cesaretle eleştirilmesi söz konusu idi. Şiirin gelişim özelliklerini ihtiva ettiğinden, parçalanmış vatan ve ana dili konuları rejime itiraz nitelikliyindeydi. Söz konusu şairlerin isyankâr eserleri bir bakıma 90'lı yılların başında Azerbaycan'ın özgürlüğüne kavuşmasında önemli bir yere sahip olmuştur denebilir.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan Şiiri, Özgürlük, Vatan, Sanat, Dil.

The Role Of The Poetry In The Freedom Struggle Of Azerbaijan Turks Abstract

This article is about freedom motives in North and South Azerbaijan poetry, especially ideas, content, style and other aspects etc. In countries where they do not have a state, an army or gun, all of these subjects are replaced by poets' poems. Despite of all the censorship pressures, the subjects of freedom took an important place in the works of the 60's literary generation of the poets who came to the literature in the early 20th century. The freedom related poems we see in the poems of Northern Azerbaijan poets Mirza Elekper Sabir, Mehemed Hadi, Süleyman Rüstem, Halil Rıza Ulutürk, İsa İsmayilzade, It is seen as well in Southern Azerbaijan poets such as Mehemed Hüseyin Şehriyar, Sehend, Söhrab Tahir, Muhtar Giyasi. Despite of all prohibitions and follow-ups in that period in Azerbaijani poetry, the Soviet regime was boldly criticized. The poems

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

about divided motherland and about mother tongue it was the way of protest to the regime in those days. We can briefly confirm that the rebellious works of these poets played a great role in gaining the independence of Azerbaijan in the early 90's.

Keywords: Azerbaijan Poetry, Freedom, Homeland, Art, Language.

Giriş

Tarihle edebiyat bir bakıma iç içedir; tarihi olaylar edebiyata etki gösterir, edebiyat ise tarihi olayları kendi sayfalarına taşır. Son iki yüzyılda Azerbaycan toplumunun başından geçen tarihi olayların edebiyata yansması bu görüşün kanıtı niteliğindedir. 19. yüzyılın ilk yılları aynı zamanda Azerbaycan'da Rus işgalinin başlangıcı sayılabilir. O tarihlere kısaca değinecek olursak İran ile Rusya arasında çıkan savaş sonucu İran, 1813'te mağlup olmuş ve Karabağ'ın Gülistan köyünde İran'la Rusya arasında imzalanan barış anlaşması sonucu Kuzey Azerbaycan'ın birçok bölgeleri Rus egemenliğine geçmiştir. 1826'da İran'la Rusya arasında patlak veren ikinci savaş da İran'ın yenilgisiyle son bulmuş, neticede 1828 yılında yapılmış olan Türkmençay Barış Antlaşması'na göre Araz Nehri'nin sınır olarak kabul edilmesiyle Azerbaycan ikiye parçalanmıştır.¹

Ülkenin parçalanması, dolayısıyla edebiyatın da parçalanmasına neden oldu. Böylece Azerbaycan edebiyatı bu dönemden başlayarak Kuzey ve Güney olmak üzere iki ayrı edebiyat olarak varlığını sürdürmüştür.

Rus işgallerinin oluşturduğu problemler Azerbaycan'da millî ve dinî hislerin şahlanmasını sağlamış, edebiyatçılar da bu dönemden itibaren halkın duygularına tercüman olmaya başlamışlardır. Bu bölünmüşlük, parçalanmışlık Bahtiyar Vahabzade'nin "Gülüstan" şiirinde geniş bir biçimde anlatılmıştır:

*Kağıza həvəslə o da gol atdı,
Dodağı altından gülümsəyərək.
Bir qələm əsrlik hicran yaratdı,
Bir halqı yarıya böldü kılınc tek.²*

Yeni dönemin şartlarına uygun olarak Azerbaycan Edebiyatı birkaç çizgi üzerinde gelişmekteydi. Bunlardan birincisi, Fuzûlî edebî mektebinin geleneklerini devam ettiren divan şiiri; ikincisi millî edebiyatın gelişmesinde önemli bir yere sahip olan Molla Penah Vakıf şiir geleneği; üçüncü çizgi ise, son dönemde meydana çıkan batı yönlü yeni bir edebiyat yaratma çabalarıdır.

Azerbaycan'da milliyetçilik duygularının oluşmasında, esası 1875'te belirlenmiş olan millî matbuatın önemli hizmetleri olmuştur. Azerbaycan millî matbuatının ilk temsilcisi 1875'te yayınlanan "Ekinçi" gazetesi idi. Bu gazetenin genel yayın yönetmeni Hasanbey Zerdabi idi. Zerdabi'nin "Ekinçi"si; bir ferdin, kendi halkının kültür hayatını değiştirip geliştirebilmesine parlak bir örnekti. Mirze Feteli Ahundov ve Hasanbey Zerdabi gibi millî duygularla ya-

¹ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 1 - Azerbaycan Türk Edebiyatı, Kültür Bakanlığı, Söğüt Yayıncılık, Ankara 1993, s. 158.

² Bahtiyar Vahabzade, *Əsərləri*, I. Cilt, Azərneşr, Bakü 2000.

şayan aydınların 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren işlemeye başladıkları “maarifçilik ve içtimai terakki” fikirleri, semeresini 20. yüzyılın başlarında vermiş, Alibey Hüseyinzade-Turan ve Ahmet Ağaoğlu’nun başyazarlığı ile “Heyat” gazetesi yayım hayatına başlamıştır. Matbuat her vasıta ile milletin muhtelif tabakaları arasında millî birlik hissini kuvvetlendirmeye, halkı her açıdan eğitmeye ve onu, yaklaşmakta olan tehlikelerden haberdar etmeye çaba gösteriyordu.

20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatında yeni bir uyanış devrinin başlangıcı oldu. 20. yüzyılın başlarındaki edebiyatçılar esas itibarı ile iki önemli derginin, “Molla Nesreddin”in ve “Füyûzat”ın çevresinde toplanmışlardı. 20. yüzyıl Türk şiirine Mirze Elekber Sabir gibi büyük bir şiir ustasını Molla Nesreddin kazandırmıştır. Sabir’in “Hophopname” adı ile tanınan şiir kitabı da bütün Türk şiirinde yeni ve farklı bir yere sahiptir.³

Azerbaycan edebiyatının gelenekleri ve özellikleri genellikle korunduğundan, 1920-1980 yılları arasındaki edebi gelişmeler, “Sovyet Devri Edebiyatı” olarak adlandırılabilir. Tek partili rejimin baskılarına rağmen, Azerbaycan şairleri bu zor dönemde de satır altı manalarla, imalarla da olsa halkın özgürlük arzularını bir biçimde eserlerine yansıtmaya çalışmışlardır. Özellikle 1937’lerde kızıl terör kurbanları olacak H. Cavit, A. Cevat, M. Müşfik’in ve diğer sanatkârların eserlerinde özgürlük notlarının belirgin izlerini görebiliriz:

*Çırpınırdın Karadeniz,
Bakıp Türk’ün bayrağına.
“Ah” diyerdin hiç ölmezdim
Düşse bilsem ayağına! (Ahmet Cevat)⁴*

Bu sanatkârlar tüm baskılara rağmen tuttıkları yoldan vazgeçmemişler ve bu nedenle de Sovyet rejimi tarafından kurşuna dizilmişlerdir.

Başka bir kızıl terör kurbanı olan Rus şairi Osip Mandelştam’ın dediği gibi şiir, toprağın alt katlarını üste çıkararak pulluğa benziyor. Pulluk toprağın, şiir ise zamanın alt katlarını gün yüzüne çıkarır. Ama öyle zamanlar olur ki, insanlık yaşadığı zaman diliminde aradığını bulamayıp zamanın derin katlarının hasretini çektiğinde çiftçi gibi “zamanın bakir topraklarını” arıyor.⁵ Böylece hayattaki inkılaplar, sanatı ve sanatkârı klasisizme yönlendiriyor. Son otuz kırk yılda dünyada görülen siyasi ve kültürel globalleşme, dünya haritasında güç merkezlerinin değişmesi, sosyalist realizm anlayışındaki edebiyat biliminin çöküşü, yeni düşünce tarzının ortaya koyduğu edebî perspektif, Orta Çağlardan günümüze kadar hayati yaşantılarla sürüp gelen yüzyıllar arasında milletlerin kendi köküne, millî kültürüne yeniden dönüş çabaları; yirminci yüzyılın son kesiminde ciddi siyasi atmosfer “hafiflemesine”, bu ise dolayısı ile Türk Dünyası Edebiyatları esasında yeni araştırmalara meylin artmasına vesile oldu.

³ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 1 - Azerbaycan Türk Edebiyatı, s. 169.

⁴ Anar - Yavuz Akpınar, Bin Yılın Yüz Şairi - Azerbaycan Şiiri Antolojisi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 109.

⁵ Osip Mandelştam, “Pespoks”, Stixotvoreniye, Sankt-Petersburg 1997, s. 10.

20. Yüzyıl Azerbaycan Şiirinde Özgürlük

Türk Dünyası edebiyatı uzun mücadelelerden sonra ilk defa geçen asrın 90'lı yıllarında yeniden bütünleşmeye başladı. Bu gelişmeler ilk önce şairlerin şiirlerinde gün ışığına çıkıverdi. Necip Fazıl Kısakürek'in belirttiği gibi: *"Toplum, iç ve gizli hayatı ile uyur; ve rüyasını şair görür ve sayıklamalarını şair zapt eder."*⁶ Bu manada şairler, Azerbaycan Türklerinin uzun yıllar süren bağımsızlık uğraşlarını, ağır şartlar altında imalarla da olsa şiirlerine konu etmişlerdir. Devleti ve bağımsızlığı olmayan toplumların topunu tüfegini şairlerin şiirleri karşılamıştır. Azerbaycan Türklerinin bağımsızlık mücadelesinde Azerbaycan şairleri ve onların yazdığı isyankâr şiirler önemli bir rol oynamıştır. Bu hakikati daha sonraları Azerbaycan'da gizli kurumlar yaratarak halkın yabancı işgalcilere karşı ayaklanmasına önderlik yapan ve bu hizmetleri yüzünden de Sovyet gizli istihbaratı tarafından göz altına alınan liderler de dile getiriyorlardı.⁷ Önce de vurguladığımız gibi iki yüz yıllık bir zaman diliminde Rusya ve İran savaşlarında Kuzey ve Güney olarak ikiye parçalanan Azerbaycan'da, bu bölünmenin acıları her zaman hissedilmiştir. Sonuç olarak, bu acılar zaman zaman edebiyata da yansıtılmıştır. Özellikle 20. asrın başlarında çarlık Rusya'sının zayıfladığı ilk yirmi yılda Azerbaycan şairleri vatan, millet ve milli birlik kavramlarını gün ışığına çıkararak eserler yazmaya başladılar. Adı geçen dönemde Mirza Alekper Sabir ve Muhammet Hadi'nin eserlerinde milli benlik duyguları ve isyankâr bir ruh hâkimdi:

*"Dindirir əsir bizi, dinməyirik,
Atılan toplara diksinməyirik;
Əcnəbi seyrə balonlarla çıxır,
Biz hələ avtomobil minməyirik."*⁸

Mirza Alekper Sabir'in sesine Muhammet Hadi'nin isyankâr sesi eşlik ediyor:

*"İmzasını qoymuş miləl övraqi-həyatə
Yox millətimin xətti bu imzalar içində..."*⁹

Çağa ayak uyduramamak, imzalar içinde milli imzalarının bulunmayışı Azerbaycan sanatçılarını düşündüren konuların başında gelmiştir. Yukarıda örnek verdiğimiz parçalardan da görüldüğü gibi şiir, şairin ve onun mensup olduğu toplumun kendi var oluşunu belirtme aracıdır. Milleti eğiten ve onları, kendilerini esaret altında tutan düşmana karşı uyanık olmaya çağırın şiirler belirli zaman diliminde önemli misyon üstlenmiştir. Nobel ödüllü Rus

⁶ Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*, 15. Baskı, İstanbul 1989, s. 488.

⁷ Ebülfez Elçibey'in cumhurbaşkanlığı döneminde, Azerbaycan Devlet Radyo Televizyonu'nda genel müdürlük yaptığım zaman doğal olarak Azerbaycan Halk Cephesi'ne önderlik yapmış kişiler hakkında dizi programlar hazırlamak istiyorduk. Fikrimizi Cumhurbaşkanı Elçibey'e bildirdiğimizde haklı olarak *"Azerbaycan halkının özgürlük çabalarında bizden çok yazıcılarımızın zahmeti var. Onların azatlık imaları ile dolu eserleri olmasaydı, biz de olmazdık. Bugünkü siyasetlerin yoluna ışık tutan yazarlarımız ve onların ölümsüz eserleri ile ilgili programlar yapın."* cevabını verdi.

⁸ Mirza Alekper Sabir, *Hophopname*, Yazıcı Yayınevi, Bakü 1980, s. 275.

⁹ Mir Celal Paşayev - Firidun Hüseyinov, *XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 384.

şairi İosif Brodski'nin yazdığı gibi "İnsan neyi seviyorsa onun bir parçasıdır." Bu sevgi, millet ve vatan sevgisidir.

Ancak Azerbaycan sanatkarları, uzun zaman zarfında Rus ve Fars egemenliği altında yaşamak zorunda bırakılmıştı. Amaç, Azerbaycan Türklerinin Türk Dünyası'na açılımını her fırsatta engellemek, onları devamlı olarak baskı altında tutmak, örf ve âdetlerini unutturmak, asimilasyona uğratmak ve böylece hüsrana itmekti. Bu dönemin önde gelen şair ve aydınları ya susturulmuş ya da İslamcı, Türkçü, Turancı damgaları ile Sibirya'ya sürülmüşlerdir. Sonraları Türkiye'de üne kavuşacak olan Ali Bey Hüseyinzade Turan o korkulu yılların siyasi manzarasını şöyle mısralara dökmüştür:

"Ucundadır dilimin
Hakikatin büyüğü.
Nə koydular deyəyim
Nə kesdilər dilimi."¹⁰

Bu örnekten de görüldüğü gibi şiiirler çoğu zaman yazıldıkları memlekete benziyor.

Hâkim güçler milletleri asimile etmek için ilk önce o milletin dili ve alfabesi ile uğraşır. Gerek kuzeyde gerekse de güneyde Azerbaycan Türkleri için de aynı yöntem uygulanmıştır. Türk dili yerine Rusça ve Farsça eserler veren yazarlar ödünlendirilmiş ve bunlar çeşitli makamlara, görevlere getirilmişlerdir. Osmanlı Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi'ni iki ayrı dil olarak algılayan böyle bağınazlardan birini Mirza Alekper Sabir şöyle eleştirmiştir:

"Osmanlıcadan türkə tərcümə- bunu bilməm,
Gerçək yazıyor gəncəli, yainki hənəkdir?
Mümkün iki dil bir-birinə tərcümə, amma
'Osmanlıcadan türkə tərcümə nə deməkdir?'¹¹

Azerbaycan Türkleri, milletin ve vatanın bölünmez bütünlüğünün arzu ve ümitlerini her şeyden önce kendi yazarlarının eserlerinde satır altı manalarda aramak zorunda bırakılmıştı. Bu nedenle de Azerbaycan şairleri, her türlü baskıya rağmen ana dili konularını devamlı olarak gündemde tutmuşlardır:

"Mən sənin dilinə dəymirəm, yağı,
Sen də mənim ana dilimə dəymə."¹²

"Kim ki, sevmir öz dilini
İtsin mənim gözlərimdən ilim-ilim.
Bu Azeri torpağının
Günəşidir mənim dilim."¹³

"Türkün dili tək, sevgili istəkli dil olmaz.
Özgə dilə qatsan, bu əsil dil əsil olmaz."¹⁴

¹⁰ Anar - Yavuz Akpınar, *a.g.e.*, s. 96.

¹¹ Mirza Alekper Sabir, *a.g.e.*, s. 293.

¹² Süleyman Rüstəm, *Seçilmiş Şiirleri*, Azərneşr, Bakü 1976, s. 26.

¹³ Helil Rıza Ulutürk, *Devam Edir Otuz Yedi*, Genclik Yayınevi, Bakü 1989, s. 156.

¹⁴ Mehmed Hüseyin Şehriyar, "Elhude" - "Sabah", *Divani-Türki*, Bakü 1993, s. 96.

Azerbaycan Edebiyatı'nın son iki yüzyılda geçmiş olduğu aşamalara baktığımızda tarihi olayların şiire yansıtılması bakımından ilginç sonuçlara varabiliriz. 1918 yılının Mayıs ayında kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ömrü sadece 23 ay sürmüştür. Ancak bu az zaman zarfında da önemli ilklere imza atılmıştır. 1920'de Azerbaycan topraklarının Bolşevikler tarafından işgali büyük fesatlar doğurmuştur. Bu dönemde Azerbaycan'ın önde gelen aydınlarından birçoğu Türkiye'ye sığınmak zorunda kaldı. Mehmet Sadık Aran, Emin Abid, Mirza Bala, Samed Ağaoglu, Elmas Yıldırım ve başkalarının Türkiye'de yazmış oldukları gurbet şiirleri Azerbaycan özgürlük edebiyatının önemli bir bölümünü oluşturur.

Dünya edebiyatlarında vatan ve gurbet konusunda çok eserler yazılmıştır, ancak Elmas Yıldırım'ın "Esir Azerbaycan'ım" şiirinin yeri bir başkadır:

*Nerde beni gül koyunda doğuran,
Hamurumu gözyaşıyla yoğuran
Beşiğimde layla balam çağıran...
Azerbaycan, benim bahtsız anam oy,
Neçe bir yıl hasretinle yanam oy!...*¹⁵

Düştüğü tezatlı durum nedeniyle de şairin şiirleri baştan başa edebî sorularla doludur. Her şiirinde zamanı ve devranı sorguya çekmektedir:

*Ben niçin garibim bu doğma ilde,
Mahbes mi dört yanım, belki boğuldum.
Melun bir zamanda, mahkum bir ilde
Allah'ım, ben niçin şair doğuldum?*¹⁶

Şair, Kafkas dağlarına hitaben yazdığı bir türküsünde duygularını daha değişik bir şekilde dile getirmektedir:

*Bakıp dursam uzak, uzak izlere,
Kulak versem, seni anan sözlere,
Hasretinle bulutlanan gözlere,
Senden akan bir damlacık yaş olsam.*¹⁷

Elmas Yıldırım, vatanı Azerbaycan'ın ve onunla birlikte bütün mazlum ve esir Türk illerinin tekrar hürriyete ve istiklale kavuşacaklarına derin bir inanç beslemektedir:

*Benim aşkım, a dostlar, ezelidir, ezeli,
Kim salacak gönlümden o sevdalı güzeli?
Yok bir kuvvet ki, yüksün kalbimdeki temeli
Benim ki o kurtuluş gününe inamım var.*¹⁸

1945 yılında Tebriz'de kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ömrü bir yıl sürdü. Sonra Rus, Ermeni, Fars işbirlikçilerin gizli çabalarıyla Kaf-

¹⁵ Anar - Yavuz Akpınar, *a.g.e.*, s. 119.

¹⁶ Anar - Yavuz Akpınar, *a.g.e.*, s. 120.

¹⁷ Anar - Yavuz Akpınar, *a.g.e.*, s. 120.

¹⁸ Anar - Yavuz Akpınar, *a.g.e.*, s. 121.

kasya'da Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın birleşmesi sonucu ikinci bir büyük Türk devletinin oluşacağı endişesiyle Tebriz'e ordu gönderilerek güneydeki Azerbaycan Demokratik Türk Cumhuriyeti'ne son verildi. Güney Azerbaycan aydınları ya idam edildi ya da cezaevlerine atıldı. Bu beladan kaçarak Kuzey Azerbaycan'a sığınanlar da oldu. Bu olaylar sonraları edebiyata da aksini yansıtmıştır:

*“İki bölünməkdən elə qorxmuşam,
Çöpü də ikiye bölməmə daha.”¹⁹*

*“Ah niçin yabançı ellərə vardım,
Ölkə çəpərlənib ağıl yerinə.
Öz doğma yurdumda düşüb qalardım
Anam daş doğsaydı oğul yerinə...” (Muhtar Qiyasi)²⁰*

Yahut:

*“Arzum da, Araz da bölünüb iki,
Yene biz-biz oldu başımın tükü,
Nifrət o günə ki, o zamana ki,
Bir qəlbini iki cür aləmi oldu...”²¹*

Yahut:

*“Qatar gedir Araz boyu,
Gedir gvrula-gvrula.
Qarşı dağlar görünəndə
Qaldım qovrula-qovrula.”²²*

Araz ve ayrılık konusu Güney Azerbaycan edebiyatının önde gelen şairi Şehriyar'ın birçok eserinin özünü oluşturmuştur. Burada Türk dünyasında ün kazanan “Heyder Baba'ya Selam” destanını hatırlamak gerekmektedir. Şehriyar, uzun hayatı boyunca Kuzey Azerbaycan'ına gelmek istese de Rus ve Fars gizli servisleri buna imkân vermemiştir. Bu nedenle de o, vatan hasretini yazdığı şiirsel mektup ve destanlarla gidermeye çalışmıştır. Şehriyar'ın Kuzey Azerbaycan'da yaşayan şair arkadaşı Memmed Rahim'e yazdığı cevap mektubu buna bir örnektir:

*“O taydadır Şəki, Şirvan, Qarabağ,
Bu tayda da Meşgin, Əhər, Qaradağ.
Bir-birlərin Arazdan almış soraq,
Araz bizi ayırmaqdan dağlayıb,
Son özü də gecə-gündüz ağlayıb...”²³*

Azerbaycan'ı ikiye bölen sınır ırmağına çevrilen Araz konusu, yalnızca şairlerin şiirlerinde gündeme gelmez. Bu konu aynı zamanda sözlü halk edebiyatının da önemli konularından biri olmuştur:

¹⁹ Söhrab Tahir, *Seçilmiş Eserleri*, Azərneşr, Bakü 1987, s. 186.

²⁰ “Azerbaycan” *Şeir Antologiyası*, Azərneşr, Bakü 1984, s. 250.

²¹ Memmed İsmayıl, *Seçilmiş Eserleri*, Azərneşr, Bakü 1992, s. 134.

²² İsa İsmayılzadə, *Seçilmiş Eserleri*, Azərneşr, Bakü 1991, s. 201.

²³ Mehmed Hüseyn Şehriyar, *a.g.e.*, s. 43.

“Arazı ayırdılar,
Qan ilə doyardular.
Mən yarıdan ayrılmazdım
Zülm ilə ayırdılar...”²⁴

Araz ve Azerbaycan hasreti, bütünün bir parçası olan Anadolu’da da yankılar uyandırmıştır. Bu yankının Kars aşıklarının Serhat türkülerinde belirgin örnekleri vardır:

“Araz, Araz, han Araz,
Bin gölden kalkan Araz...
Al başımdan sevdayı
Hazarda çalkan Araz...”²⁵

Ülkenin parçalanmış durumu ve kuzeyde Rus, güneyde Fars baskısı nedeniyle Azerbaycan şairleri hem daha güncel konuları hem de baskıcı sansürlerden kurtulmak için çeşitli önemli imalı anlatımları denemek zorunda bırakılmıştır:

“Cənnətdə quşlar necə oxuyurlar?
Zildən, ya pəsdən?
Cəhənnəmdə
Necə ağlayırlar,
Zildən
Ya bizim kimi?”²⁶

Yahut:

“Cənnət görmək istəyəndə
Yumuram gözlərimi.
Cəhənnəm görmək istəyəndə
Açıram gözlərimi.”²⁷

Her iki örnekte görüldüğü gibi şairin amacı cenneti, cehennemi yazmak değildir. Bu mısralarda baskıcı rejimin Azerbaycan Türklüğüne getirdiği cehennem benzer durum gözler önüne serilmektedir. Benzer şekilde Halil Rıza Ulutürk sansürü atlatmak için Fuzûlî’nin “Beni Candan Usandırdı” şiirinin yardımıyla Azerbaycan’ın ikiye ayrılmasını anlatmıştır. Şiirine bu ayrılmayı simgeleyen “O sahilde, bu sahilde” mısrasını ilave ederek farklı bir yöntem uygulamıştır:

“Şeb’i hicran yanar canım,
O sahildə, bu sahildə.
Töker gan çeşm-i giryanım,
O sahildə, bu sahildə.
Oyadar halqı efganım,
O sahildə, bu sahildə.

²⁴ Bayatılar, Maarif Yayınevi, Bakü 1974, s. 123.

²⁵ Bu mani, Kars aşıklarının dilinden derlenmiştir.

²⁶ Vagif Samedoğlu, *Mən Burdayam, İlahi*, Genclik Yayınevi, Bakü 1996, s. 15.

²⁷ Vagif Samedoğlu, *a.g.e.*, s. 15.

*Gara bahtım oyanmaz mı?
O sahildə, bu sahildə.*²⁸

Üstad Şehriyar ise vatanın bölünmez bütünlüğü düşüncesini Fars sansüründen kurtarabilmek için Güney Azerbaycan'daki Heyderbaba Dağı'ndan faydalanır. Aslında bu şiir, Heyderbaba Dağı'ndan çok Azerbaycan toplumuna sesleniştir:

*“...Bir uçaydım bu çırpınan yelinən,
Bağlaşaydım dağdan aşan selinən,
Ağlaşaydım uzaq düşən elinən,
Bir görəydim ayrılığı kim saldı?
Ölkəmizədə kim qırıldı, kim qaldı?
...Heydərbaba, göylər bütün dumandı
Günlərimiz bir-birindən yamandı,
Bir-birizdən ayrılmayın, amandı,
Yahşılığı əlimizdən alıblar,
Yahşı bizi yaman günə salıblar...”*²⁹

Şiir, kültürel ve siyasi uyanışta hep ilk sıradadır. Vatanın parçalanmış durumu, ayrılıklar, hasretler Kuzey ve Güney Azerbaycan'da yaşayan şairlerin şiirlerinde her yönü ile ele alınmıştır. Yukarıda vurguladığımız gibi Güney-Kuzey, bağımsızlık konuları Halil Rıza Ulutürk'ün şiirlerinin nerdeyse ana konusudur. O, KGB'nin her tarafta gözünün ve kulağının bulunduğu bir zamanda Azerbaycan gençliğini 20. asrın 60'lı yıllarında özgürlük mücadelesine ayaklandıırıyordu. Doğal olarak ona bu şiirleri nedeniyle “sağ ol” diyen yoktu; aksine her fırsatta takip ediliyor, hakkında soruşturma açılıyor; kitaplarının, şiirlerinin yayımlanması yasaklanıyordu. Öğrenci yurtlarında elden ele, dilden dile dolaşan “Azatlığın sesi” şiirinin yayımlanması çok zor görünüyordu. O dönemlerde Afrika halkları yabancı sömürgecilere karşı ölüm kalım mücadelesine girişmişlerdi. Aslında büyük edebiyatın muhatabı bir memleket ve bir toplum değil tüm dünyadır. Bu nedenle de Halil Rıza Ulutürk bu olayları fırsat bildi: “Azatlığın Sesi” şiirini “Afrika'nın Sesi” gibi yayımlatabildi:

*“Azadlığı istəmirəm
Zərrə-zərrə, qıram, qıram,
Qolumdaki zincirləri
Qıram gərək, qıram, qıram.
Azadlığı istəmirəm
Bir həb kimi, dərman kimi,
İstəyirəm-torpaq kimi,
Güneş kimi, cahan kimi.
Çəkil, çəkil, ey qəspikar
Mən bu yurdun gur səsiyəm,
Gerek deyil sığa bulaq,
Mən ummanlar təşnəsiyəm!...”*³⁰

²⁸ Helil Rıza Ulutürk, *a.g.e.*, s. 37.

²⁹ Mehemed Hüseyn Şehriyar, *a.g.e.*, s. 9.

³⁰ Helil Rıza Ulutürk, *a.g.e.*, s. 99.

Bütün bu sunduğumuz örnekler belirli zaman diliminde gençleri eğitmekte ve beraberinde özgürlük ümitlerini de taşımaktaydı. Geçen asrın ortalarında Birleşik Milletler Genel Sekreteri U. Thant, kendisine 20. yüzyılın önemli yönü sorulduğunda “*Milletlerin kendi köküne dönüş çabalarının hızlanması*” cevabını vermişti. Eski Sovyetler Birliği’nin çeşitli bölgelerinde geçen asrın 80’li yıllarında özgürlük çağrısı artık gizli imalarla değil doğrudan doğruya dillendirilmekteydi. Yeni nesiller özgürlük mücadelesine yazar ve şairlerin imalı eserlerinin içinden geçip geldiler. Öteki cumhuriyetlerden farklı olarak Azerbaycan toplumu kendi özgürlüğüne kanlar içinde kavuştu. Azerbaycan “*milli tenhaliğini*” yaşamış ve özgürlüğe varan yolun kanlar içinden geçtiğini öğrenmiştir:

*“Azatlıq umurdun, bu sən, bu meydan
İlahi dilində inləyir kaman.
Nə deyir daş əlin yazdığı fərman,
Torpağa gömülən neçə qəhraman,
Ölüm sabahına o sökülən dan,-
Qan!
Qan!
Qan!”³¹*

Sonuç

Türk Dünyası dallı budaklı bir ağaca benzetilir. Bu ağacın kökleri Tanrı ve Altay dağlarında, gövdesi Orta Asya bozkırlarında, dalları Kafkaslarda, filiz açan yeri ise Anadolu’dadır. Ancak filiz dalsız, dal gövdesiz, gövde köksüz yaşayamaz. Uzun yıllar özgürlük çabaları ile haşır neşir olan Azerbaycan gibi ülkelerde tarihi ve milli misyonun gereği olarak şüre sevgi hiçbir zaman azalmamıştır. Özgürlüklerine kavuşan Türk Dünyası toplulukları yeni büyük bir yolun ilk aşamasındadır. Bu aşama kendisi ile beraber yeni bir özgürlük edebiyatını da doğurmuştur.

Kaynaklar

ANAR - Yavuz AKPINAR: *Bin Yılın Yüz Şairi - Azerbaycan Şiiri Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

“*Azerbaycan*” *Şiir Antolojisi*, Azərneşr, Bakü 1984.

Bayatılar, Maarif Yayınevi, Bakü 1974.

İSMAYIL, Memmed: *Seçilmiş Eserleri*, Azərneşr, Bakü 1992.

İSMAYILZADE, İsa: *Seçilmiş Eserleri*, Azərneşr, Bakü 1991.

KISAKÜREK, Necip Fazıl: *Çile*, 15. Baskı, İstanbul 1989.

MANDELŞTAM, Osip: “Pespoks”, *Stixotvoreniiye*, Sankt-Petersburg 1997.

PAŞAYEV, Mir Celal - HÜSEYNOV, Fıridun: *XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 2000.

RÜSTEM, Süleyman: *Seçilmiş Şiirleri*, Azərneşr, Bakü 1976.

SABİR, Mirza Alekper: *Hophopname*, Yazıcı Yayınevi, Bakü 1980.

SEMEDOĞLU, Vagif: *Mən Burdayam, İlahi*, Genclik Yayınevi, Bakü 1996.

ŞEHRİYAR, Mehemed Hüseyin: *Divanı-Türki*, “Elhude” - “Sabah”, Bakü 1993.

TAHİR, Söhrab: *Seçilmiş Eserleri*, Azərneşr, Bakü 1987.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 1 - Azerbaycan Türk Edebiyatı, Kültür Bakanlığı, Söğüt Yayıncılık, Ankara 1993.

ULUTÜRK, Helil Rıza: *Devam Edir Otuz Yedi*, Genclik Yayınevi, Bakü 1989.

VAHABZADE, Bahtiyar: *Əsərləri*, (I. cild). Azərneşr, Bakü 2000.

³¹ Memmed İsmayıl, *Seçilmiş Eserleri*, Azərneşr, Bakü 1992, s. 15.